

СРПСКИ ЛЕКСИКОГРАФ ВЛАДАН АРСЕНИЈЕВИЋ (1848–1900) И ЊЕГОВО ДЕЛО У КОНТЕКСТУ ЕВРОПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ТРАДИЦИЈЕ¹

Ненад Б. ИВАНОВИЋ

Институт за српски језик САНУ
(Београд, Србија)

<https://orcid.org/0000-0003-0401-2204>

nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

Рад представља упоредни опис и анализу научне мисли Владана Арсенијевића (1848–1900), српског тематског лексикографа из друге половине XIX века, и Џона Виклинса (1614–1672), филозофа чије дело *An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* (*Есеј о правом карактеру и филозофском језику*) (1668) стоји у зачетку савремене европске тематске лексикографије. Основу Арсенијевићевог лексикографског поступка представља израда тематског речника у смеру „одоздо нагоре“: аутор полази од лексичке грађе коју класификује у општије, хипонимске појмове, а ове појмове опет подводи под појмовне домене, категорије стварности на највишем нивоу појмовне апстракције. Са друге стране, основу Вилкинсовог лексикографског поступка чини израда тематског речника у смеру „одозго надоле“: аутор полази од појмовних домена као делова универзалне категоризације, ове домене дели на поддомене, а под ове поддомене затим сврстава лексичку грађу. У раду се бавимо сличностима и разликама између Арсенијевићевог и Виклинсовог приступа изради тематских речника, сагледавајући тиме дело српског лексикографа у епистемиолошкој традицији европске лексикографије.

Кључне речи: Владан Арсенијевић (1848–1900), Џон Вилкинс (1614–1672), тематска лексикографија, тематски речници

СЕРБСКИЙ ЛЕКСИКОГРАФ ВЛАДАН АРСЕНЬЕВИЧ (1848–1900) И ЕГО ТРУД В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Ненад Б. ИВАНОВИЧ

Институт сербског језика САНИ
(Белград, Србија)

В статье представлено сравнительное описание и анализ научной мысли Владана Арсеньевича (1848–1900), сербского тематического лексикографа второй половины XIX века, и Джона Уилкинса (1614–1672), философа, чья книга *An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* (*Эссе о реальном характере и философском языке*) (1668) стоит у истоков современной европейской тематической лексикографии.

¹ Овај рад је настао као резултат финансирања Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, према уговору бр. 451-03-68/2022-14/200174. Истраживање у раду је изведено у у Одсеку за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Речника српске академије наука и уметности Института за српски језик САНУ.

В основе методики Арсенъевича лежит разработка тематического словаря в направлении «снизу вверх»: автор начинает от лексического материала, который классифицирует в более общие, гипонимические понятия, и далее он подчиняет эти понятия концептуальным, доменным, категориям реальности на высшем уровне концептуальной абстракции. С другой стороны, в основе лексикографической процедуры Уилкинса лежит разработка тематического словаря в направлении «сверху вниз»: автор начинает с концептуальных доменов как частей универсальной категоризации, делит эти домены на поддомены, а затем в соответствии с ними классифицирует лексический материал. В статье рассматриваются сходство и различия подходов Арсенъевича и Уилкинса к разработке тематических словарей. Таким образом, работа сербского лексикографа включается в эпистемологическую традицию европейской лексикографии.

Ключевые слова: Владан Арсенъевич (1848–1900), Джон Уилкинс (1614–1672), тематическая лексикография, тематические словари

SERBIAN LEXICOGRAPHER VLADAN ARSENIJEVIĆ (1848–1900) AND HIS WORK IN THE CONTEXT OF EUROPEAN LEXICOGRAPHIC TRADITION

Nenad B. IVANOVIĆ

Institute for the Serbian Language of SASA
(Belgrade, Serbia)

This paper presents the lexicographic procedures of Vladan Arsenijević (1848–1900), a Serbian lexicographer who compiled his thematic dictionary in the late 19th century, and John Wilkins (1614–1672), whose study entitled *The Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language* (1668) is considered to lie at the root of modern European thematic lexicography. The basis of Arsenijević's lexicographic treatment involves compiling the thematic dictionary using the "bottom-up approach", i.e. starting from the lexical material and moving towards the notional categories which classify this material at the higher levels of abstraction. On the other hand, the basis of Wilkins' lexicographic treatment lies in compiling the thematic dictionary using the "top-down approach", i.e. starting from the notional categories as parts of universal philosophy, and moving towards the lexical material that is classified by them. This paper deals with the similarities and differences between Arsenijević's and Wilkins' respective approaches, thereby viewing the work of the Serbian lexicographer in the context of European lexicographic tradition.

Keywords: Vladan Arsenijević (1848–1900), John Wilkins (1614–1672), thematic lexicography, thematic dictionaries

Увод

1.1. У раду ћемо поредити лексикографски поступак примењен у изради «Јестаственичког рјечника», рукописног тематског речника српског лексикографа Владана Арсенијевића, насталог у другој половини 19. века, са поступком примењеним у изради речника под називом «An Essay Towards a Real Character and

а Philosophical Language (Есеј о правом карактеру и филозофском језику)» филозофа рационализма и лексикографа Џона Вилкинса, насталог средином 17. века. Овим излагањем се настављамо на излагање у раду (Ивановић 2021), у коме смо представили поменути «Јестаственички рјечник» В. Арсенијевића као јединствену целину која указује на почетке модерног размишљања о парадигматским односима у лексикону у српској лексикографији краја 19. и почетка 20. века². Довођењем овог речника у везу са «Есејом о правом карактеру» Џ. Вилкинса³ настојаћемо да речник српског научника доведемо у везу са зачетком савремене тематске, не-азбучне лексикографије у Европи⁴. Заједнички основ за поређење ова два речника, удаљена и просторно и временски, налазимо у тези историчара лексикографских идеја В. Хилена да «лингвистичка парадигма доноси одређене приручнике [попут тематских речника] који не ишчезавају или застаревају када дође до промене саме парадигме заслужне за њихов настанак, већ настављају да живе и шире свој утицај чак и када нису у фокусу лингвистичких расправа» (Хилен 1986: 115).

1.2. Са овим у виду, укратко ћемо изнети историјат настанка и главне структурне одлике Арсенијевићевог и Вилкинсовог речника, како бисмо утврдили основ за њихово поређење. Затим ћемо их анализирати по нивоима систематизације појмовне и језичке грађе. Циљ нашег истраживања није само у томе да осветли културне специфичности тематског приступа лексици В. Арсенијевића, већ и да нагласи одређена питања о организацији тематских речника у целини.

Речници В. Арсенијевића и Џ. Вилкинса: историјат настанка и структура

2.1. Српски лексикограф В. Арсенијевић живео је у другој половини 19. века. Током више деценија рада, до смрти 1900. године, прикупио је збирку од преко 300.000 речи српског језика из различитих извора српског књижевног и народног језика. Све речи у збирци систематизовао је према појмовним доменима, нпр. *породица*, *митске представе*, *јело и пиће* и др. Идеја му је била да на тај начин

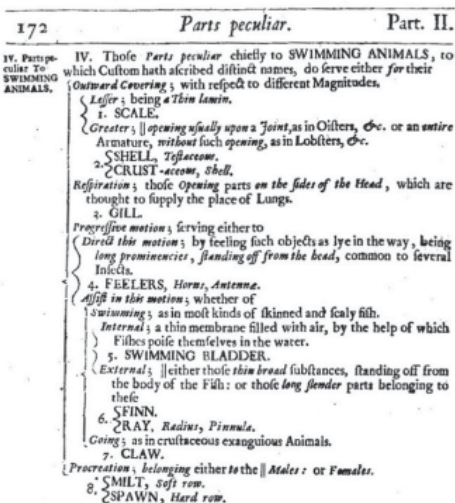
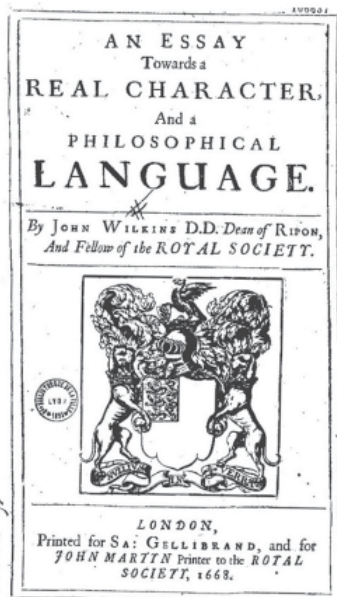
² Владан Арсенијевић, професор природних наука, писац уџбеника из биологије, ботанике и зоологије и књижевни преводилац. Највећи резултат овај научник је остварио на пољу тематске лексикографије. Историографска и лингвистичка анализа дела В. Арсенијевића као оснивача савремене српске тематске лексикографије дата је у раду (Ивановић 2021).

³ Џон Вилкинс, филозоф епохе просветитељства. Вилкинсово животно дело «Есеј о правом карактеру и филозофском језику» (1668), концепирано као тематски речник, сматра се једним од темеља модерне семиотике (према: Еко 1995: 238–259). Делу овог лексикографа у науци је посвећено више научних расправа, међу којима се издваја есеј Х.Л. Борхеса «Аналитички језик Џона Вилкинса» из 1952. године.

⁴ У европској писаној култури, први спискови тематски класификованих појмова на основи Порфиријевог стабла («Дрво живот» или Arbor Porphyriana) приступи су још од раног средњег века. Спискови се могу наћи у византијским преводима Аристотелове «Дијалектике» и «Аеропагитике», као и у преводима Варлаамових и Паламиних расправа о аподиктичком доказивању, одакле су већ у XIV веку доспели у српску средњовековну књижевност (исп. дијаграм «раздјеленије соушества» Крушедолске «Дијалектике» из 1355. године, у: Жуњић 2013: 231)). У нашем раду ове спискове, као и друге раздео појмова настале у времену пре рационализма, не сматрамо зачецима савремене тематске лексикографије, већ пре наслеђем схоластичке традиције средњег века.

2.2. У историји тематске лексикографије, значајно место припада филозофу рационализма Џону Вилкинсу (1614—1672). Вилкинс је своје дело «Есеј о правом карактеру и филозофском језику» из 1668. написао у потрази за универзалним језиком који ће открити под којим је условима могућ сваки језик и у којим границама се простиру могућности именовања речима као инструментима једне свеобухватне таксономије. Стога је, својим главним делом, «Есеј» у форми тематског речника који треба да представи основни фонд појмова и речи људи као рационалних бића ((Еко 1995: 239); в. Сliku 2). У методолошком смислу, Вилкинс је тежио томе да успостави изоморфизам између категорија појмовног знања о свету и семантичког садржаја речи које их представљају — чиме су се, поред њега, у то време бавили Лајбниц, Далгарно и други филозофи (Бугарски 1984: 97).

У складу са овим, највиши ниво организације Вилкинсовог речника је појмовни. Речник сачињава 12 појмовних домена (нпр. дрвеће, животиње, птице, делови тела и др.). Са друге стране, његова дубинска организација у односу на ону код Арсенијевића укључује већи број посредничких нивоа између главног домена и речи које му припадају. Тако се нпр. домен «делови тела» у Вилкинсовом речнику грана на два потпојма: делове посебне намене (нпр. шкрге код риба или жаоке код пчела) и делове опште намене (нпр. нос, уста, очи и др.). Делови опште намене даље се гранају на делове тела у садржатељу (нпр. крв, млеко и др.), делове тела са потпорном улогом (нпр. кожа, кост и др.), делове главе (нпр. око, ухо), делове трупа (нпр. леђа, слабина), удове (нпр. нога, рука) и изнутрице (нпр. срце, јетра). Појам удова нпр.

Слика 2: Вилкинсов речник: насловна страна; поддомен «Делови посебне намене» домена «О деловима биљних и животињских тела»

Вилкинс даље дели на *горње* и *доње удове*, а сваке од њих опет на *удове ближе трупу* (нпр. *раме, надлактица*) и *оне који су даље од трупа* (нпр. *шака, подлактица*). Као лексички материјал у речнику најчешће су даване једнолексемске јединице, које имају статус синонима појмова најнижег реда. Вилкинсов речник је устројен у виду Порфиријевог стабла у којем се појмови деле бипартитно, трипартитно или вишепартитно, у зависности од својих дистинктивних обележја.

2.3. Најважнија разлика између Арсенијевићевог и Вилкинсовог речника лежи у смеру којим су конципирани. Арсенијевићев речник полази од језичког материјала, који се уопштава у појмовне групе, а ових група опет у појмовне домене. Са друге стране, Вилкинсов речник је састављен полазећи од теоријске поделе знања о свету у природној филозофији, идући од појмовних целина према засебним поддоменима и речима у њиховом саставу.

Напоредно посматрање оба речника у контексту смера њихове израде баца светло на важно питање, које је у раду о питањима и проблемима израде концептуалних речника појмовних метафора као специфичној подгрупи тематских речника истакла Р. Драгићевић (Драгићевић 2021). Реч је о питању којим смером треба састављати не-азбучне речнике. Говорећи о изради речника појмовних метафора, Р. Драгићевић је истакла да се у њиховом састављању може ићи смером «одоздо нагоре», полазећи од грађе која се затим класификује у општије групе да би се тако дошло до базичних појмова; или «одозго надоле», полазећи од основних категорија стварности и крећући се ка мање општим појмовима. У науци је и даље отворено питање који од два смера треба одабрати при изради тематских речника, будући да сваки од ових смерова носи засебне импликације везане за састав речника и његову структуру. Будући да је речник В. Арсенијевића израђен првим, а речник Џ. Вилкинса другим поступком, у могућности смо да њиховом упоредном анализом пружимо више информација о специфичним импликацијама једног, односно другог смера израде тематских речника у лексикографској пракси.

2.4. Поредбену анализу речника у раду спроводимо кроз три целине: 1) поређење организације највишег, појмовног нивоа класификације у оба речника; затим 2) поређење принципа класификације појмова нижег реда у оба речника, као и 3) поређење обраде језичких уноса у једном и у другом речнику. Анализу ћемо спровести у смеру од млађег, Арсенијевићевог речника ка оном старијем.

Ниво појмовне класификације у Арсенијевићевом и Вилкинсовом речнику

3.1. Најважнија сродност система појмовне класификације у Арсенијевићевом и Вилкинсовом речнику је у томе што састав оба речника сачињавају појмовни домени који класификују свет који нас окружује. Природа ових домена је таква да служе као концепти које ум прво обухвати пре него што препозна постојање конкретних објеката (Салмон 1986: 219). Класификација света у оба речника укључује појмове *човека као физичког и духовног бића*, затим *живи свет у природи*, *неживе*

природне твари, атмосферске појаве и др. И код једног и код другог лексикографа поредак домена у речнику одаје став лексикографа према категоријама стварности која се класификује.

3.2. Избор и редослед 14 појмовних домена у Арсенијевићевом речнику показује њихову когнитивну организацију у смеру од човека и његове физичке перцепције, ка оном вантелесном и апстрактном (в. Табелу 1). Први домен у речнику је *човечје тело*: он обухвата делове тела, органе, појаве на телу и др. Затим се прелази на појмове природног устројства, у смеру од најсложенијих према оним мање сложеним. Засебно се обрађују *сисари, птице, рибе, водоземци и гмизавци, ниже животиње* и *биљке* (од живог света), као и *минерали* и *метали* (од неживог света). Прелаз са конкретних на апстрактне домене обележавају појмови *метеорологија* (време и временске прилике); као и *небеска тела*. Интересантно је да Арсенијевић *воду* издваја као засебан домен у речнику, тј. да сматра да се појам *воде* у свести говорника српског језика реализује одвојено од појмова *јела и пића*. У оквиру домена *болести* равноправно се обрађују називи болести, народних лекова и веровања везаних за болести као натприродна бића. Најудаљенији од појма

Табела 1: Распоред појмовних домена у речницима В. Арсенијевића (1900) и Џ. Вилкинса (1668) према областима знања које представљају

Јестаственички рјечник (око 1900): ДОМЕНИ	ОБЛАСТ ЗНАЊА	Есеј о правом карактеру... (1668): ДОМЕНИ
		1. ТРАНСЦЕНДЕНЦИЈЕ (ТРАЈНЕ, ВРЕМЕНСКИ ОГРАНИЧЕНЕ)
		2.а. ДИСКУРС - ИЗРАЗ
		2.б. ДИСКУРС - БОГ И СВЕТ
1. ЧОВЕЧЈЕ ТЕЛО	ЧОВЕК И ЊЕГОВО ТЕЛО	9. ДУХОВНА АКТИВНОСТ, ТЕЛЕСНА АКТИВНОСТ, (КАО КРЕТАЊЕ ИЛИ КАО РАДЊА)
2. СИСАРИ	ТЕОРИЈА ПРИРОДЕ	6. О ДЕЛОВИМА БИЉНИХ И ЖИВОЊСКИХ ТЕЛА, ПОСЕБНИ ДЕЛОВИ, ОПШТИ ДЕЛОВИ
3. ТИЦЕ		5.г. ЗВЕРИ
4. РИБЕ		5.в. ПТИЦЕ
5. ВОДОЗЕМЦИ И ГМИЗАВЦИ		5.б. РИБЕ
6. НИЖЕ ЖИВОТИЊЕ		5.а. НИЖЕ НИВОТИЊЕ
7. БИЉКЕ		4. БИЉКЕ, ТРЊЕ, ДРВЕЋЕ
8. МИНЕРАЛОГИЈА И ГЕОЛОГИЈА		3.б. КАМЕНОВИ, МЕТАЛИ
		ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ
	7. ОБЛИЦИ	
9. МЕТЕОРОЛОГИЈА	3.а. ЕЛЕМЕНТИ И МЕТЕОРИ	
11. ВОДА		3.б. ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ
10. НЕБЕСНА ТЕЛА	НЕБЕСКЕ ПОЈАВЕ	3.а. ЕЛЕМЕНТИ И МЕТЕОРИ
12. ЈЕЛО И ПИЋЕ	ХРАНА	10.б. ПРОВИЈАНТИ
13. БОЛЕСТИ	БОЛЕСТИ И СУЈЕВЕРЈЕ	9. БОЛЕСТИ
14. СУЈЕВЕРА	СУЈЕВЕРЈЕ	
		10.а. ЕКОНОМСКИ (РОДБИНСКИ) ОДНОСИ, ПОСЕДОВАЊА
		11. ДРУШТВЕНИ, ПРАВНИЧКИ, ВОЈНИ, ПОМОРСКИ ОДНОСИ

човек у Арсенијевићевом речнику је појам *сујевеље*, у оквиру којег се наводе називи митолошких и натприродних бића.

3.3.1. У односу на представљено стање код Арсенијевића, систем појмова код Вилкинса показује две важне разлике. Прва разлика је та да појмовна организација његовог речника почиње апстрактним, филозофским концептима. За разлику од српског лексикографа, Вилкинс у речнику полази од домена које назива *трансценденције*, облици постојања активног бића. У зависности од времена у коме се остварују ови облици су трајни, *res permanentes* (*квалитет, квантитет, једнина, множина* и др.) или временски ограничени, *res fluentes* (*спајање, раздвајање, понављање, мењање* и др.) (Салмон 1986: 221). Следећи Аристотелов поредак знања о свету, у речнику се затим наводи домен *изражавања*, у коме се наводе категорије универзалне граматике (*глас, слово, акценат, копула, реченица, фигура* и др.)⁵. Овим двама доменима природен је трећи, који Вилкинс именује *О Богу и свету* (категорије *дух, анђео, душа, небо, планете* и др.). Наведени домени чине основу метафизичког, језичког и религиозног постојања човека, на коју се затим наставља класификација видљивог света и његових особина.

3.3.2. Друга велика разлика Вилкинсовог система од оног Арсенијевићевог је у редоследу излагања оних домена који су називи категорија које сачињавају видљиви свет. У овом излагању Вилкинс полази од најелементарнијих домена и иде према оним комплекснијим. Прво се излаже домен *минерали и метали*, за њим следи домен *биљке* (од елементарних, у које Вилкинс убраја *гљиве, маховине, корове*, преко комплекснијих, па до разних типова *дрвећа*), као и *животиње* (категорије *ниже животиње, рибе, птице и звери*). Засебно је дат домен *делови аниматних тела* (међу чијим категоријама Вилкинс засебно наводи *плодове* као делове биљних тела, и *удове и органе* као делове животињских тела). Од спољног света Вилкинс се затим окреће категоријама његовог вредновања. Први су домени *простора и времена*, који се у речнику даље развијају кроз поддомене назива за облике и мере. За овим следи домен *природне силе*, који садржи појмове везане за осећања, навике, манире (нпр. *достојанство, срећа, искуство* и др.), као и за опажајне карактеристике бића (нпр. *мушки пол, женски пол, снага, лепота* и др.). За овим следи домен *болести* који се дефинише као врста негативног квалитета који шкоди телу и његовој природи. У речнику се даље класификују *људске активности*, у смеру од духовних (интелект и емоције, нпр. *размишљање, веровање, одобравање*) ка оним телесним (*храњење, говорење, смејање* и др.); као и физиолошки процеси који се овде називају *активностима кретања* (нпр. *дисање, знојење, гутање* и др.). На крају речника даје се класификација домена *економских, друштвених, војних и поморских односа*, изражених нпр. кроз називе *чинова, вероисповести* и др.

⁵ Запажа се да поредак прва два домена у Вилкинсовом речнику следи структуру Аристотеловог списка *О категоријама*: после излагања *О категоријама* (Κατηγορίαι), где говори о десет основних својстава бивства, Аристотел прелази на излагање *О изразу* (Περὶ ἔρμενεύσεως), где говори о симболичкој и семиотичкој функцији језика као средству изражавања тих својстава (исп. Аристотел, *Категорије, О изразу*, у: Благојевић 2008: 5–53 и 77–106).

Класификација појмова нижег реда у Арсенијевићевом и Вилкинсовом речнику (на примеру домена «Човек и његово тело»)

4.1. Једна од главних одлика Арсенијевићевог речника је у томе да под једним појмовним доменом увек обједињује две врсте појмова нижег реда. Први су *аналитички појмови*, који одређују домен по његовим сталним својствима. Други су *синтетички појмови*, који одређују домен по повременим својствима или стањима. Ако за пример узмемо састав домена «Човек и његово тело» (в. Табелу 2), аналитички би нпр. били појмови *око*, *зуби*, *језик* и др. као спољни или видљиви органи тела човека, односно *срце*, *јетра* и др. као његови унутрашњи органи. Са друге стране, синтетички појмови би били нпр. *дисање* као *активност живих тела*, затим, *купање* као *активност на телу*, или *трудноћа* као *стање тела жене у одређеном периоду зрелости* и др. Навођењем обе врсте појмова нижег реда под једним доменом очувана је кохерентност језичке грађе као једне смисаоне целине у речнику.

Табела 2: Распоред и дефинисање појмова нижег реда у односу на надређене домене у речницима В. Арсенијевића (1900) и Ц. Вилкинса (1668) (на примеру појмова нижег реда из домена «Човек и његово тело»)

Јестаственички рјечник (око 1900)		Појам нижег реда	Есеј о правом карактеру... (1668)	
Домен	Врста појама		Домен	Поддомен
Човек и његово тело	АНАЛИТИЧКИ	глава и врат	ДЕЛОВИ АНИМАТНИХ ТЕЛА	Делови главе
		зуби		
		језик		
		нос		
		образ		
		око		
		уста		
		ухо		
		нога		
		рука		
		јетра		
		срце		Хетерогени унутрашњи делови тела
		кост		
		ребро		Хомогени унутрашњи делови тела
	рскавица			
	крв	Делови тела у садржатељу		
	брада	Делови животиња које ходају		
	брк			
	длака			
	коса	АКТИВНОСТ КАО КРЕТАЊЕ ИЛИ КАО РАДЊА		
трудна жена	Телесне радње вегетативних тела			
сан и спавање	Телесне радње сензитивних тела			
зној	Прогресивни покрети аниматних тела у циљу очишћења			
мокраћа				
пљувачка				
суза	Припремне радње помоћу воде			
дисање				
купање				

4.2. Са друге стране, једна од главних одлика Вилкинсовог речника је та да у њему сви појмови нижег реда имају аналитичку природу. Из овог разлога, код њега увек налазимо појмове нижег реда као носиоце сталних својстава појмовних домена. Узмемо ли за пример листу појмова везану за *човечје тело*, у Вилкинсовом речнику затећи ћемо свих 37 појмова нижег реда као и код Арсенијевића. Ти појмови су, међутим, организовани у два засебна домена. Први домен, «Делови аниматних тела», садржи већину појмова који и код Арсенијевића имају аналитичку природу. Тако се нпр. *језик*, *нос*, *образ* и др. дефинишу као *делови главе*; *рука* и *нога* као *делови трупа*, док су *кост*, *ребро* и *хрסקавица* дефинисани као *делови тела са потпорном улогом*. У оквиру истог домена налазимо појам *крв*, дефинисану као *део тела у садржатељу*, као и појмове *брада*, *коса* и др., дефинисане као *делове животиња које ходају*. Други појмовни домен, «Активности као кретање или као радња», садржи већину појмова који у Арсенијевићевом речнику имају синтетичку природу. Тако се нпр. појам *дисања* дефинише као вид *општег кретања*, док се радње *знојења*, *плакања* и др., дефинишу као *прогресивни покрети аниматних тела у циљу очишћења*. Појмови *сна* и *спавања* код Вилкинса се дефинишу као *телесне радње сензитивних тела*; док се *купање* дефинише као *припремна активност везана за тело*, и др.

Као што се из изложеног види, у Вилкинсовом речнику очувана је аналитичка, таксономска природа појмова нижег реда, тј. очувана је «аналитичност» система његовог речника у целини. Са друге стране, нарушена је кохерентност појмовних домена којег ти појмови одређују. Овај налаз одговара већ изреченим тврдњама да Вилкинс у својој студији комбинује таксономије различитог типа и приступа у сврху боље систематизације грађе у речнику, као и да је његова класификација у суштини отворена (Слотер 1982, у: Еко 1995: 255).

Обрада језичке грађе у Арсенијевићевом и Вилкинсовом речнику (на примеру домена «Човек и његово тело»)

5.1. Већ смо истакли (у т. 2.1.) да је В. Арсенијевић свој речник конципирао као дело које има за циљ да представи лексичку целину српског народног језика. Из овог разлога, лексички уноси у *Јестаственичком рјечнику* садрже, у идеји, све појмове и њихове релације који сачињавају основ језичке слике света српског народа и манифестације његове нематеријалне, говорне културе у оквиру постављених домена.

Из овог разлога, у *Јестаственичком рјечнику* језичка грађа улази у састав појмова нижег реда по више критеријума: тематском, творбеном, идиоматском и културолошком. По тематском критеријуму, у речник се уносе речи које лексикограф посматра као мерониме појмова под које се сврставају: *брада*, *потњиак*, *чело* и др. (за појам *глава* и *врат*); затим, *бечити се*, *зашикићити* одн. *врљав*, *хиљав* и др. (за појам *око*), и др. Даље, по творбеном критеријуму у речнику се, као уноси, најчешће наводе изведене речи којима појам представља творбену основу, нпр.: *глават*, *главоња* и др. (за појам *глава* и *врат*); *разрок*, *очни* и др. (за појам *око*). Даље, по идиоматском критеријуму В. Арсенијевић у речник уноси

изразе којима је појам семантичко тежиште, нпр.: *пун као око*; *дарнути коме у зјеницу* и др. (за појам *око*); као и фолклорне изразе исте мотивације, нпр.: *Тако ми вида очињега!* (за појам *око*). Коначно, по културолошком критеријуму у речник се уносе одломци из народних веровања, предања и др. који су дискурзивно везани за појмове под које се сврставају, нпр.: *И која лако роди и после порођаја није јој тешко, нагоне је да лежи и да се гради болесна, кад јој ко стран дође на бабине, да јој не би зле очи наудиле* (за појам *око*).

5.2. За разлику од В. Арсенијевића, при изради свог речника Ц. Вилкинс је вођен другачијом идејом, о заједничкој лексичкој и семантичкој основи свих европских језика. Појмови најнижег реда у његовом речнику имају статус семантичких примитива који служе као основа за исказивање родова, релација и акција у језику (Еко 1995: 242). Свестан тога да листа од 2.030 појмова/примитива, колико их је навео у речнику, није довољна да би језик функционисао као систем референције, Вилкинс је прибегао поступцима синонимије и парафразе као средствима изналажења најближих семантичких сродника ових примитива у свом речнику. Тако се нпр. под појмом *face* (*лице*) домена *The Parts of Animate Bodies* (*Делови аниматних тела*) као лексички уноси налазе синоними: *visage* (*физиономија, изглед*), *aspect* (*израз*), *countenance* (*црте лица*), *favour* (*лик*), *look* (*изглед*), *physiognomy* (*физиономија*), *feature* (*одлика*), *vizard* (*визир*), *mask* (*маска*); док се нпр. под појмом *sweating* (*знојење*) домена *Predicament of Action — Motion* (*Активност као кретање*) као лексички уноси налазе синоними: *exudation* (*знојење*), *diaphoretic* (*обилно знојење*), *sudorific* (*који изазива знојење (нпр. биљка)*); као и парафраза *all in a water* (*сав је гола вода*). Поступак изналажења синонима појму омогућује лексикографу да раздвоји семантички садржај појма од лексичког контекста у коме се употребљава његов најприкладнији синоним; док поступак парафразирања појма омогућује лексикографу да повеже одговарајуће појмове (нпр. *знојење*) са коресподентним изразима који их замењују (*сав је гола вода*). Оба поступка значајно обогаћују лексички фонд овако постављеног речника.

Закључак

5.1. Тематски речници Цона Вилкинса и Владана Арсенијевића припадају заједничкој, неоаристотеловској традицији промишљања језика и његове лексике, која је у европској лексикографској култури присутна од епохе рационализма. Та традиција се заснива на класификацији појмова у циљу типологизације језика који их означава, а њен континуитет у лексикографији је највише видљив у чињеници да европски тематски речници, укључујући и онај Арсенијевићев, у овом периоду обрађују у највећој мери исте или сродне појмовне домене: *човек и његово тело, природне појаве, небеске појаве, храна и пиће* и др.

5.2. Са друге стране, пример Арсенијевићевог речника показује да се у времену од средине 17. до краја 19. века методологија израде тематских речника мења, крећући се од компоненцијалне и атомистичке семантике, природене речнику Ц. Вилкинса, према когнитивно и етнолошки мотивисаној семантици, природеној Арсенијевићевом делу. Један од главних резултата промене ове

методологије је промена смера израде тематских речника. Израда речника у смеру «одозго надоле» (од појмова ка језичкој грађи), природна рационалистичком и универзалистичком погледу на језик, бива замењена израдом у смеру «одоздо нагоре» (од језичке грађе ка појмовима), природној романтичарском погледу на језик као скуп партикуларних, национално и културно специфичних елемената на чијој основи се израђује речник.

5.3. Упоредна анализа систематизације појмовне и језичке грађе у оба речника, која је изведена у раду, потврђује раније изнету тезу да сваки од поменутих смерова израде носи засебне импликације везане за састав и устројство тематског речника у целини.

5.3.1. Речник В. Арсенијевића, израђен смером «одоздо нагоре», на највишем, појмовном нивоу обликује своју структуру полазећи од конкретних концепата (нпр. *човек и његово тело*) ка оним апстрактним (нпр. *болести, сујеверје*); при чему се конкретни концепти даље изграђују у смеру од оних сложенијих (нпр. *сисари, птице*) ка једноставнијим (нпр. *биљке, минерали*). Овај речник показује аналитичку нефлексибилност, која се најбоље види у чињеници да, у оквиру једног домена, групише појмове аналитичке и синтетичке природе. На језичком нивоу, Арсенијевићев речник је оријентисан ка синтагматским, парадигматским и творбеним односима у лексикону, што је видљиво у избору комбинованих лексикографских поступака у обради речи (тематских, творбених, идиоматских и културолошких).

5.3.2. Са друге стране, речник Џ. Вилкинса, израђен смером «одозго надоле», на највишем, појмовном нивоу обликује своју структуру полазећи од апстрактних концепата (нпр. *трансценденције*) ка оним конкретним (нпр. *провијанти, друштвени односи*); при чему се конкретни концепти даље изграђују у смеру од оних једноставнијих (нпр. *минерали, биљке*) ка сложенијим (нпр. *животиње, човек*). Овај речник показује наглашену аналитичку флексибилност, која се најбоље види у чињеници да су сви појмови нижег реда дефинисани тако да имају аналитичку природу. На језичком нивоу, Вилкинсов речник је оријентисан ка парадигматским односима у лексикону, што је видљиво у избору синонимије и парафразе као главних лексикографских поступака у обради речи.

5.4. Сматрамо да резултати упоредне анализе оба речника могу бити корисни и за савремену лексикографску праксу. Историјски контекст теме упућује на закључак да би одабир једног или другог смера израде тематских речника требало да зависи од њихове специфичне намене, пре свега од односа језички универзалног и језички партикуларног у њиховом садржају. Такође, у односу на све што је речено у нашем излагању, требало би размотрити и предности комбинованог приступа изради тематских речника.

ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић, Владан (око 1900). Јестаственички рјечник. Етнографска збирка Архива САНУ у Београду, Архив Р.САНУ у Београду.

Благојевић 2008: Благојевић С. (прев., прир.). Аристотел. Аналитика I–II. Категорије. О изразу. Београд, 2008.

Бугарски 1984: Бугарски Р. Језик и лингвистика. Београд, 1984.

Драгићевић 2007: Драгићевић Р. Лексикологија српског језика. Београд, 2007.

Драгићевић 2021: Ка концептуалном речнику појмовних метафора // Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема. Зборник научних радова / Уредништво: С. Ристић, И. Лазић Коњик, Н. Ивановић. Београд, 2021, 761–785.

Еко 1995: Eco U. The Search for the Perfect Language. Oxford, 1995.

Жуњић 2013: Жуњић С. Прирок и суштаство — историја појмовне логике код Срба. Књ. IV. Суштаство у српској филозофији. Београд, 2013.

Ивановић 2021: Ивановић Н. Лексикографски погледи Владана Арсенијевића (1848–1900) и њихов утицај на рађање савремене српске описне лексикографије // Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема. Зборник научних радова / Уредништво: Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић. Београд, 2021, 373–391.

Хилен 1986: Hüllen W. The Paradigm of John Wilkins' Thesaurus // Hartmann, R.R.K. (ed.). The History of Lexicography. Papers from the Dictionary Research Centre Seminar at Exeter, march 1986. Amsterdam, 1986, 115–126.

Borges 1952: Borges Jorge Luis. The Analytical Language of John Wilkins // J.L. Borges. Other inquisitions 1937–1952. Texas, 1993.

Salmon 1986: Salmon Vivian. 'Philosophical' grammar in John Wilkins' Essay // Hartmann R.R.K. (ed.). The History of Lexicography. Papers from the Dictionary Research Centre Seminar at Exeter, march 1986. Amsterdam, 1986, 207–236.

Slaughter 1982: Slaughter Mary. Universal Languages and Scientific Taxonomy in the Seventeenth Century. London; Cambridge, 1982.

Wilkins 1668: Wilkins John. An Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language. London, 1668.